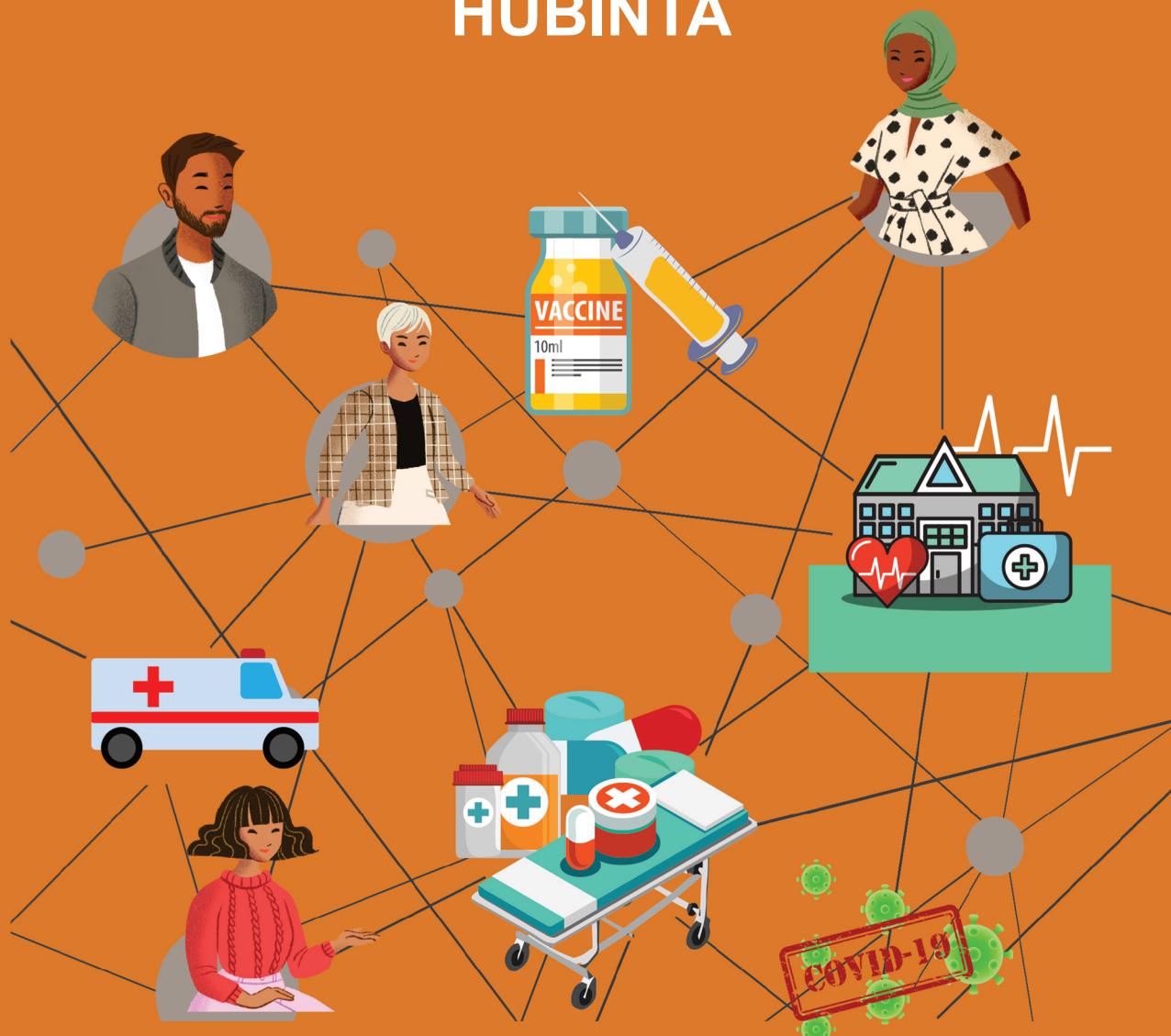

LA DAGAALLANKA FAAFITAANKA MACLUUMAAD BEEN AH HUBIN XAQIIQO AH IYO XIRMADA HUBINTA

© Xuquuqda Qoraalka Africa Check, 2020

Haddii aad rabto inaad isticmaasho ama dib u daabacdo wixii macluumaa ah ee ku jira agabkan: Wuxaad xor u tahay inaad u isticmaasho macluumaaadka ku jira agabkan qalab shuruud ah in labada shirk-adood ee Africa Check iyo Fojo Media Institute loo qoondeeyo si waafaqsan. Macluumaaadka ku jira qalabkan tababarka waxaa loo isticmaali karaa oo keliya hoosta ‘Creative Commons Attribution-Non-Commercial-NoDerivatives’ 4.0 liisanka caalamiga ah (CC BY-NC-ND 4.0). Fadlan ka eeg faahfaahinta jamhuriyadda halkan iyo ereyada:
creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0

Haddii aad, si kastaba ha noqotee, aad u isticmaasho nuqul ka mid ah agab-gacmeedka lagu tilmaamay inuu ka yimid ilo kale, iskuxirayaal ama URL-yada ilahaas sidoo kale waa in la siiyaa waana inaad u hoggaansantaa tilmaamaha dib-u-daabacaadda ilahaas.

Haddii aad jeceshahay inaad dib u daabacdo warbixin hubin dhab ah oo ka socota websaydhka Afrika Check: Wuxaad dib uga daabacan kartaa warbixin shabakadeena ujeedadada tababarka, tabinta iyo / ama ka wada hadalka wararka iyo dhacooyinka taagan. Tani waxay ku xiran tahay qadarinta Afrika Check ee khadadka, ku haynta dhammaan xiriiriyeasha meelaha laga adeegsaday iyo ku dar jumladdan dhamaadka daabacaaddaada: “Worbixintaan waxaa qortay hay’ada Africa Check oo ah hay’ad aan hubin xaqiqaad. Ka eeg qaybta asalka ah boggooda internetka ”oo leh xiriiriye dib ugu noqonaya bogga lagu daabacay warbixinta. Halkan ka akhriso tilmaamahayaga daabacaadda:

africacheck.org/factsheets/guide-how-to-cite-africa-checks-research

Hordhac

Fariinta agaasimaha fulinta ee Africa Check..... 4

Wixii ku saabsan qalabkan4

Aqoonsiga macluumaad been ah

Hubinta xaqiiqda iyo sababta ay xaqiyooyinku muhiim u yihin....6

Lama hubo saxnaanta macluumaadka? Tan maskaxda ku hay..... 6

Tilmaamaha la wadaagayo (ama aan lala wadaagi karin) qoraalada
lagu qoro baraha bulshada..... 7

Xaqiiqda hubinta iyo qalabka hubinta..... 8

Geedi socodka hubinta xaqiiqda

Ka helitaanka xog lagu kalsoonaan karo khadka tooska ah..... 10

Xaqiiqda fikradda: maxaa noqon kara xaqiiqada la hubiyey?.....11

Africa Check's shan-tallaabo habka hubinta xaqiiqda..... 12

Xaqiiqda hubinta macluumaadka caafimaadka

Tusaalooyinka warbixinada la xiriira caafimaadka-la
xiriira15

Hordhac

Fariinta agaasimaha fulinta ee Africa Check

Dadku waxay gaaraan go'aanno, yar iyo weyn, oo saameyn ku leh noloshooda siyaabo kala duwan. Si tan loo sameeyo waa inay ku tiirsanaadaan waxa ugu fican fagaaraha maclumaadka la heli karo, laakiin badanaa maclumaadka kaliya ee la heli karaa waa qayb ahaan, marin habaabin ama qalad iska cad. Doorka warbaahinta ee bulshada waligood muhiim umuu ahayn sida ay hada tahay.

Africa Check waxaa la aasaasay iyadoo la aaminsan yahay in dadku u baahan yihii maclumaad la isku halleyn karo oo tayo leh si ay u gaaraan go'aamo saameyn ku leh noloshooda. Shaqadeenu waxay dhiirrigelisaa saxnaanta iyo daacadnimada dooda dadweynaha iyo warbaahinta Afrika waxaanan Aad ugu dadaalnaa sidii aan awood ugu siin lahayn kuwa kale warbaahinta iyo bulshada rayidka ah, iyo guud ahaan dadweynaha, si loo hubiyo sax ahaanshaha sheegashooyinka naftooda. Waxaan dooneynaa inaan yareyno faafitaanka iyo saameynta maclumaadka khaldan iyo kor u qaadida saxan, faham caddeyn ku saleysan.

Iyada oo qayb ka ah dadaallada aan ugu jirno la-dagaallanka akhbaarta khaldan, waxaan xoogga saareynaa tababarida iyo la talinta kuwa warbaahinta si ay u fuliyaan hubinta xaqiiqda aan u janjeerin naftooda. Waa muhiim in hubinta xaqiiqadu aysan ku koobnayn takhasusle ururada sida kuwayaga, gaar ahaan xilli khaldan iyo been abuur sheegashooyinku waxay umuuqdaan kuwo faafa.

Waxaan aaminsanahay in dhammaan saxafiyiinta ay door muhiim ah ka ciyaraan hubinta in shacabka si wanaagsan loo wargeliyo lagana ilaaliyo maclumaad khaldan, oo sababi kara waxyeelo dhab ah. Warbaahinta, ee guud, waxay mas'uuliyad ka saaran tahay dadweynaha inay hubiyaan maclumaadka la daabacay iyo baahintu waa xaqiiqo jirta oo tayo sare leh. Tani waa sababta iskaashigan lala yeeshay Fojo Media Machadku waa muhiim waqtigan wuxuuna awood siin doonaa saxafiyiin badan oo leh aaladaha iyo xirfadaha si loo dhiso loona joogteeyo kalsoonida shacabka.

Noko Makgato

Ku saabsan qalabkan

Qalabkan hubinta xaqiiqda iyo hubinta waxaa soo diyaariyay Africa Check for African suxufiyiinta. Ujeeddadeedu waa in suxufiyiinta lagu qalabeeyo aqoon iyo talooyin wax ku ool ah oo ay ku joogsan karaan faafinta wararka beenta ah. Qalabkan, oo loo soo saaray sidii adduunku ahaa dhexdeeda dagaalka ay kula jirto Covid-19 safka faafa, waxay si fudud u bixinaysaadulmar guud oo la fahmi karo ee hubinta xaqiiqda iyadoo diirada la saarayo maclumaadka caafimaadka.

Wixii maclumaad dheeraad ah, iyo sidoo kale warbixinnadii ugu dambeeyay ee hubinta xaqiiqda, booqo websaydhkayaga barta africacheck.org.

Aqoonsiga macluumaad been ah

Hubinta xaqiiqda iyo sababta xaqiilooyinku muhiim u yihiin

Macluumaadka beenta ah ma aha wax cusub - waa ay fududahay in lagu faafiyo dhijitaalka xawliga ku socda ee maanta adduunka. Macluumaadka caafimaadka beenta ah wuxuu noqon karaa mid qatar ah oo xitaa nafta halis galin kara, sida la arkay Saameynta xun ee xakameynta jadeecada, cudurka dabaysha iyo hada Covid-19.

Tusaale 1

Bishii Abriil 2020, sawir ayaa muujiyey in qaar ka mid ah baakadaha cuntada ee uu qaybiyey Mike Sonko, ka dib barasaabka Nairobi, Kenya, waxaa ku jiray dhalooyinka cognac¹. Sonko ayaa goor dambe sharraxay: "Waxaan u maleynayaal cilmiibaarista oo ay sameysay Hay'ada Caafimaadka Adduunka (WHO) iyo ururada caafimaadka ee kaladuwani waxaa la cadeeyay in khamrigu door aad u weyn ka ciyaaro dilka coronavirus ama nooc kasta oo fayras ah." Fiidiyoow ku faafiyey WhatsApp, wuxuu sheegtay in khamrigisa ay ku badan tahay darteed, cognac waa inuu u shaqeeyaa sidii sanitiser hun-guriga oo dili doona fayraska. Marka loo eego WHO, khamriga (ugu yaraan 60% mug ahaan) wuxuu u shaqeeyaa sidii jeermis dilaha maqaarka, laakiin wax saameyn ah kuma lahan nidaamka qofka markii la liqo. Cunitaanka khamriga ma baabi'in doono fayraska, isticmaalkiisuna waa waxay u badan tahay inay kordhiso halista caafimaad haddii qofku uu ku dhaco fayraska."

Tusaale 2

Warbixin dhakhtarr Ingiriis ah oo ku daabacay joornaal caafimaad dhamaadkii 1990-yadii sheegashada xiriir ka dhxeeyaa jadeecada, qaamo-qashiirta iyo jadeecada rubella (MMR) tallaalka iyo horumarka cudurka autism ee carruurta ayaa wax ku biiriyay jadeecada ka dillaacdya adduunka. Warbixinta ayaa tan iyo markii ay ahayd laga helay wax aan sax ahayn² laakiin waxay sababtay mowjad argagax leh oo waalidiinta qaarkood ayaa wali diidan in caruurtooda la tallaalo.

Tusaale 3

Bartamihii-2003 cudurka dabaysha ayaa qarka u saarnaa in laga ciribtiro dalka Nigeria, markii hogaamiyaasha diinta iyo siyaasada ee waqooyiga Nigeria kula taliyeen kuwooda kuwa raacsan inay carruurtooda tallalaalan oo sheegtaan tallaalku wuxuu ka dhigi lahaa iyaga madhalays ah. In kasta oo tijaabooyinku muujiyeen sheegashoooyinka waxay ahaayeen war aan sal iyo raad toona lahayn, warbaahintu wey tabisay iyadoon hubin. Waqtiga la bixinayo warbixinada, waxyeelada ayaa la sameeyay waxaana lagu sumoobay waqooyiga Nigeria waxayna ku fiday dalal kale.

¹ Africa Check: Nairobi governor Sonko puts families at risk with 'coronavirus-busting' alcohol in food packs, africacheck.org/fact-checks/spotchecks/nairobi-governor-sonko-puts-families-risk-coronavirus-busting-alcohol-food

² Africa Check: Big data study confirms: Vaccines do not cause autism, africacheck.org/fbcheck/vaccines-do-not-cause-autism

³ Africa Check: Why fact-checking matters, africacheck.org/fact-checks/blog/why-fact-checking-matters

Hubinta xaqiiqda iyo sababta xaqiiqooyinku muhiim u yihiin

Saxafiyiinta waxaa la dhihi karaa waxaa saaran cadaadis ka badan sidii hore waana ay tartamayaan ka dhanka ah “wariyeyaasha” aan-dhaqameed ahayn sidoo kale. Qof kasta oo heli kara taleefanka gacanta iyo internetku wuu la wadaagi karaa macluumaadka, sawirada iyo fiidiowyada isagoon hubin run ahaanta nuxurka Macluumaadka aan la hubin wuxuu si dhakhso leh ugu heli karaa jidkiisa marinnada warbaahinta bulshada iyo farriimaha WhatsApp, oo laga yaabo inay ku darsadaan daadad macluumaad been ah.

Xog khaldan badanaa waxay ku faafcaa si ka dhakhso badan macluumaadka dhabta ah. Hadaad tahay wariye ama Xaqiji-hubiyaha, waxaad leedahay mas’uuliyad inaad taxaddar dheeraad ah muujiso oo aad xaqijiso sheegashooyinka. Hadaad ha sameyn, waxaad ku dareysaa khalkhalka macluumaadka.

Warbaahinta bulshada ayaa dhiirrigelisa wadaagista fiidiowyada iyo sawirrada. Lama xaqijjin, cuqdad iyo muuqaallo been abuur ah iyo fiidiowywo ayaa si dhakhso leh u faafin kara. Habka xaqiiqda-hubinta wuxuu ina barayaa inaan waqtii ku qaadno xaqijinta asalka sawirada iyo fiidiowyada iyo dejinta macnaha guud ee ay tahay in loo isticmaalo si loo hubiyo inaannaan ka mid noqon silsilad macluumaad khaldan.

Lama hubo saxnaanta macluumaadka? Hayso tan maskaxda ku haysa:

- Adeegso caqligaaga guud. Haddii wax u muuqdaan kuwo aad u wanaagsan, naxdin leh ama la yaab in ay run tahay, waxay u badan tahay inay tahay.
- Had iyo jeer naqdi. Isweydii sababta qof uu u abuuri lahaa waxyaabaha aad fiirineyso.
- Another dead giveaway that information might be false is grammatical and spelling errors.
- Haddii aad maqasho xanta in wax ay dhacayaan, tusaale rabshad Mudaaharaad, oo aadan hubin inay sax tahay, samee raadinta Wararka Google (news.google.com). Hadday sheeko weyn tahay oo ay dhacday, waxay u badan tahay in a hay’ad warbaahin sumcad leh ayaa durba bilowday inay kahadasho.
- Si dhow ugu firso cinwaanada (URL-yada) boggaga internetka ama gacmaha bogagga warbaahinta bulshada. Websaydhyada ay ku jiraan macluumaadka beenta ah ama xisaabaadka warbaahinta bulshada ee been abuurka ah ayaa inta badan leh URL ama gacan ku haynta baraha bulshada oo u eg mid la mid ah ilo war lagu kalsoonaan karo si loogu khiyaaneeyo dhagaystayaashooda.
- Hubi xiriiriyeasha sheekada dhexdeeda. Sheekadu miyay dib ugu laabanaysaa nuxurka dhabta ah ama isha ay tilmaamayso?
- Haddii aad ka shakisan tahay inaad fiirineyso macluumaad been ah, fiiri mid kale sheekooyin, sawirro iyo fiidiowywo websaydhka ah. Ma u muuqdaan kuwo lagu kalsoonaan karo? Samee raadinta waxyaabo kale oo isla qofkaasi soo saaray si loo arko haddii ay tahay iyo in kale xalaal ayey u egtahay.
- Eeg bogga “Nagu saabsan” si loo helo afeef si loo hubiyo inaadan ahayn fiirinaya goob satirical ah.

Tilmaamaha la wadaagayo (ama aan lala wadaagi karin) qoraalada ku saabsan warbaahinta bulshada an

Marka hore

- Ka fikir laba jeer ka hor intaadan (dib) u qorin tweet, (re) dhajin, ama aad farriin kula wadaagto WhatsApp.
- Markaad tixraacayso ilaha warbaahinta bulshada, marwalba hayso diiwaan, tusaale ahaan. shaashadda.

Labaad, hubi halka ay ka kooban tahay:

- Hubi maareynta warbaahinta bulshada oo xaqiji in koontadu jirto.
- Eeg taariikhda isticmaaleha ee baraha bulshada oo arag cidda ay la falgaleen waagii hore, nooca ay ka kooban yihiin ama waxyaabaha ay soo dhigaan iyo haddii ay u muuqato xalaal. Soo ogow intee in le'eg ayuu isticmaalahaa ku jiray baraha bulshada si meesha looga saaro in koontadu ahayd loo abuuray ujeedo gaar ah.
- Eeg haddii aad saddex geesood ka dhigan karto qoraalladooda warbaahinta bulshada adoo hubinaya boggaga kale ee ka kooban waxyaabaha ay isticmaalaayaashu soo saaraan. Ma waxay ku yaallin Twitter, Facebook, Instagram iyo / ama LinkedIn oo xisaabaadka iyo waxyaabaha ku jiraan ma iswaafajinayaan?

Saddexaad, hubi waxa ku jira:

- Raadi boostada asalka ah - weligaa haku kalsoonaan xiriiriyeyaasha, retweets, shaashadaha ama dib-u-dhajinta.
- Iska hubi macluumaaadka ka soo baxa ilo kale oo madax bannaan.
- Had iyo jeer xaqiji sawirada ka hor intaadan dib u dhigin.
- Kahor intaadan wadaagin fiidiyoow ama sawir aad ku aragto baraha bulshada, akhri jawaabaha ama faallooyinka si aad u aragto haddii ay jiraan su'aalo ku saabsan sax ahaanshihiisa.
- Hubi waqtiga, taariikhda iyo goobta qoraallada, oo arag inay ku habboon yihiin tilmaamaha isticmaalahaa / waxyaabaha ku jira.
- Markaad aragto oraah loo nisbeeyay qof, samee raadinta guud ee Google si aad u hubiso inuu yiri qofkaas.

Markaad firineyso sawir ama muuqaal, is weydii:

- Ma lagu qaataj waqtiga iyo goobta la sheegay? Si dhow u fiiri waxyaabaha soo socda:
 - a, Nooc kasta oo qoraal ah, calaamado ama luqad (tusaale ahaan boorarka)
 - b, Calanka
 - c, Sidee ruqsadda / taargooyinka gawaarida u eg
 - d, Wadada dhinaceeda dadku way kaxeyyaan
 - e, Astaamaha juqraafi iyo dhisme (sida dhismayaasha dhaadheer, buundooyinka iyo buuraha)
 - f, cimilada
- Waa maxay luqadaha looga hadlo fiidiyaha?
- Miyaad aragtaa ololeyaal xayeysiin waqt-ciayiman ah mise qaabka dharka ayaa wax siinaya?
- Ma arki kartaa in sawirka ama agabka fiidiyowga si uun loo beddelay in laga reebo macluumaaadka? Ma u egtahay mid sifican loo xoojiyyay? Raadi cillad la'aan khadadka, kala duwanaanta tayada muuqaalka iyo midabbada baxa, iwm.
- Iskudub-ku-hubi muuqaalada sawirro kale ama muuqaallo isku dhacdo ah ama goobta - ma u muuqdaan kuwo isku mid ah?

Xaqiiqda hubinta iyo qalabka xaqijijinta

Warbaahinta bulshada ayaa dhiirrigelisa wadaagista sawirrada iyo fidiyowyada, sawirkuna wuxuu aad ugu dhowyahay inuu faafo marka loo eego maqaal qoraal dheer. Habka xaqiiqda-hubinta wuxuu ina barayaan inaan waqtii ku qaadno hubinta waxyaabaha ku jira sawirrada iyo fidiyowyada, ula dhaqanno iyaga sida ilo kaligood ah, si loo hubiyo inaannaan ka mid noqon silsiladda wararka qaldan.

Muuqalo iyo fidiyowyo badan ayaa la wadaaga oo dib loogula wadaagaa khadka tooska ah marar aad u fara badan oo macniihiisii asalka ahaa iyo maclummaadkiisiiba ay ku lumaan. Xusuusnow in xaqijijinta sawirada iyo fidiyowyadu aysan daruuri ahayn in waxyaabaha ku jira la faragaliyay ama qaab uun loo bedelay. Badanaa waxay ku saabsan tahay in la ogaado haddii sawirku horay u soo muuqday iyo, haddii ay sidaas tahay, goorma iyo qaabkee.

Qalabka internetka ee lagu xaqijinayo sawirrada

Raadinta sawirka gadaal Google

Tani waxay la mid tahay raadinta caadiga ah ee Google, laakiin halkii aad ka raadin lahayd ereyo ama weedho, waxaad raadineysaa sawir.

- Keydso ama soo dejiso sawirka aad rabto inaad hubiso, ama nuqul ka sameyso cinwaanka shabakadda (URL) oo aad tagto images.google.com.
- Dhagsii astaanta kaameerada baarka raadinta si ay kuu siiso ikhtiyaarka aad ku dhajin karto URL-ka ama aad ku dhajin karto sawirka la raadinayo. Sidoo kale waad jiidi kartaa oo aad ku ridi kartaa sawirka baarka baaritaanka.

Natijjooyinkaagu waa inay ku siiyan fikrad intee le'eg ayaa sawirka lagu wadaagay khadka tooska ah waxayna badanaaba ku siin doonaan xog kale sida goobta iyo xaaladda.

TinEye

Tag tineye.com oo raac talaabooyin la mid ah sida raadinta sawirka gadaal ee Google. TinEye wuxuu ku siinayaan ikhtiyaarka kala sooca natijjooyinka raadintaada. Haddii aad doorato inaad ku kala saartid “ta ugu da’da weyn” ama “cusub” waxaad si fudud u heli doontaa fikrad ah goorta, meesha iyo qaabka ay tahay in sawirka la geliyay internetka. Markii aad u kala soocdo natijjooyinkaaga sida ugu badan ee “la beddelay” waxaad ogaan kartaa in sawirka aad raadineysay waa la fara maroojiyay.

RevEye

Raadinta Sawirka Dib-u-celinta RevEye waa kordhin aad ku dari karto kumbuyutarka kumbuyutarkaaga si aad u xaqiijiso sawirada aad ka heshay khadka tooska ah. Mar alla markii aad rakibtay, midig u guji sawirka oo dooro “dhammaan aaladaha raadinta” xulashada si aad ugu sameyso raadinta makiinado badan oo sawir raadis ah hal mar.

Qalabka internetka ee lagu hubinayo fiidiowyada

Raadinta sawirka gadaal

Adeegso screenshot ama sawir yar fiidiowga oo samee raadinta sawir gadaal ah si aad uhesho fiidiowga khadka tooska ah.

Amnesty International's YouTube DataViewer

Tag to citizenevidence.amnestyusa.org oo ku dhaji ciwaanka shabakadda (URL) fiidiowga YouTube-ka baarka baaritaanka. Natiijooinkaagu waa inay ku jiraan markii ugu horreysay ee fiidiowga la soo raro, iyo sidoo kale sharaxaadda asalka ah, haddii ay jiraan. Wuxuu kala oo ay ku siin doontaa fiidiyooga yar yar ee fiidiowga ah.

InVID Verification Plugin

Qalabkani waa aalad hal-ku-dhig ah oo loogu talagalay xaqijiinta fiidiowga iyo sawir aad soo dejisan karto (invid-project.eu/tools-and-services/invid-verification-plugin) haddii aad u isticmaasho Chrome ama Firefox sida biraawsar.

Hubinta xisaabaadka Twitter-ka

- Haddii ay jirto calaamad buluug ah oo ku xigta magaca Twitter, koontada ayaa la xaqijiyyay.
- Iisticmaal Foller.me si loo kormeero taariikhda akoonka Twitter-ka.
- Go'aami in akoonku u badan yahay inuu yahay bot leh Botometer (botometer.osome.iu.edu).
- Raadinta Twitter ee horumarsan (twitter.com/search-advanced) waxay kuu ogolaaneysaa inaad raadiso dadka, maadooyinka iyo sawirrada barta Twitter-ka.

Hubinta goobta

- Ku samee raadinta Google sawirrada (images.google.com) si aad fikrad uga hesho waxa a goobta, magaalada ama magaalada ayaa u eg.
- Google Earth (google.com/earth) iyo Khariidadaha Google (google.com/maps), gaar ahaan shaqada Street View, way fududahay in la isticmaalo oo qiimo ayey leedahay in la dhiso sida goob cayiman u egtayah.

Go'aaminta tirada dadka suurtogalka ah

Kani waa ilaha internetka ee kaa caawinaya inaad ku hubiso tirada dadka goobjoogga ah qiyasida awooda goobta. Marka xigta siyaasigu wuxuu sheegtaa tiro cayiman dadku waxay kaqeybgaleen isu soo bax, tag mapchecking.com, raadi oo dulmar goobta (tusaale ahaan laba jibbaaran ama baarkinka dadweynaha) oo la dhiso dadka ugu badan cufnaanta iyo cabirkha.

Geedi socodka hubinta xaqiiqda

Ka helitaanka xog lagu kalsoonaan karo khadka tooska ah

Ilahaani waxay u adeegi karaan inay yihin bar bilow wanaagsan oo la isku dayayo in la helo xogta ugu fiican. Si kastaba ha noqotee, maskaxda ku hay, si kastaba ha noqotee, inaadan kaliya qaadan karin hadal kasta oo aad u maleyneso inay tahay xogta ugu fiican uguna dambaysay ee ku saabsan mowduuc. La xiriir isha si aad u ogaato haddii aad tahay adoo firinaya natijoojyinkii ugu dambeeyay ee cilmi baarista, iskutallaab ku dhaaf macluumaadka ku saabsan kan kale ilaha, ama la xiriir khabir kaa caawin kara inaad xogta geliso aragti

Ilaha macluumaadka

- Wakaaladaha tirakoobka
- Ururada caalamiga ah, sida; Qaramada Midoobay iyo Bangiga Adduunka
- Jaamacadaha hormuudka u ah iyo xarumaha cilmi baarista
- Dowladaha
- Hay'ado xirfadlayaal ah
- Joornaalada lagu qiimeeyo sumcada facooda
- Khubarada
- Ururada hubinta xaqiiqda sida Africa Check

Ilaha caalamiga ah ee xogta caafimaadka

- Machadka Qiyaasta Caafimaadka iyo Qiimeynta (healthdata.org)
- Ururka Caafimaadka Adduunka (who.int)
- Bangiga Adduunka (worldbank.org)
- Unicef (unicef.org)

Ilaha xogta Covid-19

- Ururka Caafimaadka Adduunka (who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019)
- Wasaaradaha ama waaxaha caafimaadka
- Poynter's CoronaVirusFacts keydka xogta (poynter.org/coronavirusfactsalliance/)

Qalabka Afrika ee raadinta macluumaadka

- Bogga degel ee Afrika Check, waxaad ka heli doontaa xaashiyo xaqiiq ah iyo tilmaamo (africacheck.org/how-to-fact-check/factsheets-and-guides) sida loo sameeyo fahmaan, baaraan oo ka warbixiyaan caafimaadka iyo mowduucyada kale.
- Raadinta Macluumaadka (africacheck.org/infofinder), waa meel lagu keydiyo ilaha xogta iyo xaqiyooyinka ka yimid Afrika, hadda sidoo kale waxaa ku jira qayb diiradda saaraya macluumaadka Covid-19.

Xaqiiqda iyo fikradda: maxaa lagu hubin karaa xaqiiqda?

Bayaan kastaa lama hubin karo xaqiiqda. Su'aasha ugu horeysa ee ay tahay inaad isweydiiso ka hor intaadan isku deyin inaad hubiso-sheegashadu waa inay tahay mid la xaqijjin karo, ama "xaqiiqo-hubin", ama aan ahayn.

Maxaa lagu hubin karaa xaqiiqda?	Maxaa xaqiiqda aan la hubin karin?
<ul style="list-style-type: none">Sheegasho la xaqijjin karo oo leh caddeyn iyo caddeyn	<ul style="list-style-type: none">ra'yigaBalanqaadyo ama saadaalin ku saabsan waxa dhici doona mustaqbalka

Xaqiiqda iyo ra'yiga

Caddaynta iyo caddayntu waa aasaaska xaqiiqooyinka. Xaqiq waa la hubin karaa iyo lagu taageeray cadeymo.

ra'yiga waxay ku saleysan yihiin aaminaad ama aragti, taas oo inta badan muujisa eex sida ay ugu habboon tahay aragtidayada adduunka iyo khibradeena. Inaad wax ka fikirtaa waa run maxaa yeelay waan ku raacsanahay iyada oo leh, run kama dhigayso. Laba qof ayaa laga yaabaa inay hal qol ku wada jiraan, mid baa dhahaya waa kulul iyo tan kale oo qabow. Fikradahaas lama xaqijjin karo. Maxaa noqon kara xaqiiqda la hubiyey, hase yeeshe, waa heerkulka saxda ah ee qolka.

Saadaal, oo waliba aan xaqiiqada la hubin karin, waa hadal saadaalinaya ama isagoo balan qaaday in wax dhici doonaan mustaqbalka. Xaqiji-hubiyaha ayaa, si kastaba ha ahaatee, la soco waxa uu siyaasigu balan qaado ama khabuur caafimaad uu saadaaliyo inay ku dhici doonaan mustaqbalka ka dibna marxaladda dambe xaqiiqo-hubi bal in ballanqaadyadaas la fuliyay iyo in kale saadaashu waxay ahayd mid sax ah. Ururada hubinta xaqiiqda, sida Africa Check, badiyaa sidan ku samee adoo adeegsanaya aalad ballan-raac ah.

Xaqiiqda-hubin mise maya?

Si bayanku u noqdo mid la hubin karo, waa inaad awood u leedahay inaad ku xaqijiso adoo adeegsanaya xogta la heli karo. Fiiri tusaalooyinka hoose:

Bayanka: Ma jiro qof Itoobiyaan ah oo yeelan doona sabab uu ugu baxo dibadda dalka daaweynta caafimaadka.

Xaqiqiidi ma hubin karaa? Maya, waa saadaal (iyo qof ra'yigiisa).

Bayanka: Ururka Caafimaadka Adduunka wuxuu ku dadaalayaa intii karaankiisa ah dagaalka ka dhanka ah cudurka faafa ee 'Covid-19'.

Xaqiqiidi ma hubin karaa? Maya, waa qof ra'yigiisa oo dad kala duwan ayaa ku kala duwanaan doona fikradaha "waxa ugu fiican ee ay qaban karto".

Bayanka: Covid-19 waxaa sababa culeyska feyraska 'coronavirus'.

Xaqiqiidi ma hubin karaa? Haa, waa lagu xaqijjin karaa iyadoo la adeegsanayo caddeyn saynis ahaan la heli karo.

4 Africa Check: youtube.com/watch?v=o6DPFh0Fvi8&ab_channel=AfricaCheck

5 Africa Check: africacheck.org/promise-trackers

1) Xaqiji sheegashada oo cadee isha asalka ah

Tallaabada ugu horreysa ee habka baaritaanka xaqiiqda ee Afrika Check waa in la xaqijiyo ereyga saxda ah ee sheegashada. Dadka badanaa si qaldan ayaa loo soo xigtaa, in kasta oo ay taasi mararka qaarkood uun tahay a cudurdaar waxtar leh Haddii sheegashada lagu soo wariyay wargeys ama daabacaad khadka tooska ah, isku day inaad qabashada maqal ama muuqaal duubista dhacdada.

Tilmaamaha raadinta duubista:

- La xiriir asxaab ama weriye ka soo qaybgalay munaasabadda oo weydii haddii ay tahay way duubeen iyo hadday kula wadaagi lahaayeen.
- Hubi haddii uu jiro fidhiyowga dhacdada ee YouTube ama baraha bulshada ee rasmiga ah Koontada
- Idaacadaha badanaa waxay xirxiraan barnamijyadooda sida podcodka, ama waad la xiriiri kartaa soo saaraha gooska.

Haddii aadan awoodin inaad heshid duubis, ku caddeyo baaritaanka xaqiiqda in sheegashada “Waa la soo sheegay” ayaa la sameeyay. Sidoo kale weydii qofka ama hay’adda inay iyagu yihin iyo in kale si sax ah ayaa loo soo xigtay iyo caddeyntha ay sheegashadu salka ku haysay. Wuxaan leedahay si loo helo daraasadii ama sahankii asalka ahaa ee la sameeyay.

Si loo gaaro qof ama urur dowlaadeed, la xiriir afhayeenkooda rasmiga ah. Isku day ka hel faahfaahinta xiriirkan qofkan websaydh rasmi ah, ama weriye saaxiibkiis ah ayaa laga yaabaa lambarka hayso. Twitter, LinkedIn ama raadinta CV-ga qofka sidoo kale way dhici kartaa ku siin lambarka taleefanka ama cinwaanka iimaylka

2) Qeex shuruudaha iyo fikradaha ku jira sheegashada

Weligaa ha u maleynin inaad taqaanid waxa qof ula jeeday - weydii si sax ah waxa ay ahaayeen isagoo tixraacaya. Hubso inaad qeexo oo aad fahamto erey kasta iyo fikrad kasta oo ku jirta a bayaanka.

Ka fikir ereyga “akhris-qoris”. Qaamuuska Oxford wuxuu ku qeexaa inuu yahay “awoodda wax akhriska iyo qor”, laakiin waxaa lagu qeexi karaa loona cabiraa siyaabo kala duwan. Hal dariiqo ayaa ah in la isticmaalo xaadiritaanka dugsiga, dheh ilaa fasalka 3, istaag ahaan. Mid kale ayaa ah in dadka la siiyo a xukun in la akhriyo. Baadhayaasha qaarkood waxay dadka weydiiyan oo keliya inay wax akhrin karaan iyagoo aan lahayn iyaga tijaabinaya.

Tilmaamaha ku saabsan joogitaanka wadada saxda ah:

- La xiriir Africa Check’s archive. Waxaa jira fursad wanaagsan oo aan wax ka qornay mawduuca ka hor ama soo ururiyey xashi xaqiiqo ah.
- Weydii khubarada. Qof ka shaqeeya berrinka ayaa kuu sheegi doona sida a fikradha waxaa lagu qeexay aaggooda khibrada. Xusuusnow heerarka kala duwan ama qeexitaanno ayaa laga yaabaa inay quseeyaa dalal kala duwan.

3) Kormeer caddeynta adoo adeegsanaya xogtii ugu dambseysay ee la isku halleyn karo

Haddii qofka ama hay'addu ku siiso caddeyn sheegashadooda, marka hore hubi inay khuseyso dalka, deegaanka ama kooxda ay tilmaamayaan iyo haddii ay sidaas tahay, haddii ay tahay iyada oo ku saleysan xogta wakiilka. Mararka qaarkood xogta laga helo meelaha kale, gaar ahaan kan Mareykanka ama Yurub, waxaa loo gudbiyaa waddamada Afrika sidii ay xaaladdu ahayd isku mid.

Hubi in caddaynta la cusbooneysiyyay iyo in kale. Sheegashooyinku waxay u muuqdaan kuwo ku sii noolaanaya muddo dheer kadib iibin-by taariikhda sabab u noqnoqoshada maskaxda.

Si taxaddar leh u dhex mar warbixinta ama daraasadda, ama ugu yaraan qaybaha la xiriira xaqiqaada-hubi. Fiiri qoraal kasta oo raad raac ah iyo sidoo kale metadata. Wuxaad ubaahantahay inaad fahanto sida xogta loo uruuriyay si loogu sharraxo akhristayaasha. Tani sidoo kale waa lagama maarmaan in la weydiyo khubaro su'aalo macquul ah.

4) Khubarada u dhawaanta

Tus sheegashada khubarada ku jirta goobta oo weydi websaydhiyaadka iyo daraasadaha ayaa ah kuwa ugu fiican ee loo isticmaalo in lagu xukumo. Weydi: Sheegashadu ma saxsan tahay iyadoo ku saleysan waxbarashadii aad ii soo gudbisay? Haddii khabir ku siinayo xog-ururin ama daraasad ku sameeyo u baahan tahay inaad si faahfaahsan ugu dhex marto si aad ugu sharraxdid dhagaystayaashaada sida ay tahay ayaa la wada dhigay. Haddii aadan wax fahmin, markasta weydi. Tuur kanaga shabaq ballaadhan bilowgii. Go'aaminta faallooyinka la jarayo ayaa aad uga fiican Intii aad cadaadis ku saari lahayd dadka daqiqadaha ugu dambeeya si ay kuugu soo noqdaan.

Tilmaamaha ku saabsan helitaanka khubarada ugu fiican ee la heli karo:

Miiska warbaahinta ee jaamacadda ama bogaggaa shaqaaluhu waa joogsi hore oo waxtar leh

Markii aad la hadlayso khabir, weydi haddii ay kuu gudbin karaan qof kale, qaasatan qof ay xushmeeyaan laakiin laga yaabo in uusan ku raacsaneyn.

Xeelad Google faa'iido leh ayaa ah inaad raadiso borofisar + [mawduuca gaar ah] + .ac ama .edu.

5) Caddaynta caddee

Sharax sida aad ugu dhaqaaqday xaqiyo-hubinta sheegashada si faahfaahsan sida ugu macquulsan. Qof waa inuu awoodaa inuu raaco cadeymaha aad dejisay isla markaasna uu gaaro isla gabagabo. Sababtaas awgeed, xaqiyo-hubiyayaashu waxay isku xidhayaan isha xaqiyo kasta bayaan ku qoran warbixin qoran ama u nisbeyn khabir. Soo rar dukumiinti kasta oo aad adigu hayso laga helo internetka si dadka kale ay ugu tixraaci karaan iyaga mustaqbalka.

Hufnaan ayaa dhista kalsoonida sidoo kale caddaaladduna way dhistaa. Sidaa darteed, haddii aad ogaato in sheegashadu tahay khaldan, marka hore u soo bandhig natijadaada qofkii ama hay'adii sameysay iyo sii fursad ay ku faalloodaan ka hor daabacaadda.

Xaqiiqda hubinta macluumaadka caafimaadka

Su'aalaha la weydiinayo marka xaqiiqada la hubinayo sheegashada caafimaadka

1) Ayaa sheeganaya sheegashada maxaase laga ogyahay iyaga?

- Ayaa sheegashada sameeyay?

Ma leeyihiin khibrad caafimaad oo dhab ah? Dad badan ayaa adeegsada cinwaanka "Dhakhtar" iyadoo aan lahayn khibrad caafimaad.

Ma jiraan wax shaki kaa gelinaya inay og yihiin waxa ay yihiin ma ka hadlayaan?

Waa maxay ujeeddadooda sheegashada oo ay ka faa'iidi karaan iyada oo si kasta?

2) Miyaa laga soo wariyay warbaahinta guud?

Sheegashooyin badan oo ku wareegaya warbaahinta bulshada waligood kama dhigaan warbaahinta guud - ee loogu talagalay sabab wanaagsan. In 2017, tusaale ahaan, waxaa jiray warbixino dhowr ah oo ku saabsan Senegal a dhakhtar ku sugar Filibiin oo sheegtay inuu helay tallaalka cudurka macaanka. Ee Dabcan, haddii uu dhab ahaantii ogaan lahaa tallaalka cudurka macaanka shan sano ka hor sidii sheegasho, waxay ka dhigi laheyd cinwaannada wararka meel uun (oo xitaa wuu yeelan karaa ku guuleystay abaalmarinta Nobel). Ma jiro guri weyn oo warbaahineed oo daboolay, hase yeeshe, maxaa yeelay ma ahayn run. Africa Check waxay sameysay warbixin xaqiyo-hubin ah oo ku saabsan tan (Faransiiska) 6.

3) Miyaa dib loo eegay joornaal caafimaad? Hadday sidaas tahay, joornaalku ma xalaal baa?

Hadday ama aan lagu soo sheegin warbaahinta guud, ayaa loo malaynayaa daawo ma lagu qiimeeyay joornaalada cilmiyaysan ee asaagooda dib loo eegay?

Labadan haga ayaa gacan ka geysanaya iftiinka marka dib-u-eegista sayniska laga shakiyo, kuwaas oo ay badanaa yihiin:

- Hagaha: 7 talaabo oo lagu ogaanayo qof ayaa hadlaya hadal macno darro ah
- Hagaha: Sida loo ogaado joornaalada tacadiyada ugaarsiga ku jira ee duurka ku jira

4) Caddaymaha taageeraya sheegashadu ma waxay ka kooban yihiin sheeko xariirooyin ama shaqsiyed markhaati, oo aan ahayn daraasado?

Daawooyinka been abuurka ah badanaa waxay la yimaadaan "markhaati shakhsiyeed" oo laga yaa-bo inay been tahay, ama ay noqon karto dhab ah laakiin marin habaabin. Markhaatifurka shaqsiyeed wuxuu noqon karaa mid aad looga dhaadhiciyo baraha bulshada laakiin haddii sheegashadu ay ku tiirsan tahay markhaatifurkaas oo aysan ku xirnayn caddayn cilmiyeed, waa tuhunsan yahay.

6 Africa Check: Non, il n'y a pas encore de vaccin contre le diabète, fr.africacheck.org/reports/non-ny-a-de-vaccin-contre-diabete

7 Africa Check: 7 steps to detect someone is talking science nonsense africacheck.org/factsheets/guide-7-steps-detect-someone-talking-science-nonsense

8 Africa Check: How to spot predatory academic journals in the wild, africacheck.org/factsheets/guide-how-to-spot-predatory-academic-journals-in-the-wild

5) Hadday daraasad jirtay sidee loo qabtay?

Haddii sheegashada caafimaadka ay taageerto daraasad, waxaad u baahan tahay inaad weydiiso dhowr su'aalood ku saabsan cilmi baarista la sameeyay, tusaale ahaan

Goorma ayaa xogta la uruuriyay? (Hubso inay wali quseyso.)

Sidee loo aruuriyay xogta? (Miyuu ahaa tijaabo si sax ah loo xakameeyay?)

Natijjooyinka la soo saaray ma noqon karaan kuwo guud? (Immisa qof ayaa sameysay qayb ka mid ah daraasadda iyo natijjooyinka ma loo adeegsan karaa wadan dhan, tusaale ahaan, mise waxay ahayd kaliya lagu qabtay gobol ama gobol cayiman?)

6) Ma jirraa qof lacag ka samaynaya daawo sheegasho? Hadday sidaas tahay, waa kuma?

Ugu dambayn, haddii qof sheegto inuu daawo u hayo wax, ogow haddii lacag ayey ka helayaan. Hadday yihiin, waa sabab kale oo loo aad uga shakin sheegashada.

Tusaalooyinka warbixinnada la xiriira caafimaadka-la xiriira:

- Miyay mid ka mid ah afartii dumar ah ee Afrika ku dhacdaa diiqad? Waan hubinay
<https://africacheck.org/fact-checks/reports/do-one-four-women-africa-suffer-depression-we-checked>
- Xaqiiqda hubinta madaxweynaha Tansaaniya John Magufuli oo neefta u neefsanaya si loo daweeyo Covid-19
<https://africacheck.org/fact-checks/reports/fact-checking-tanzanian-president-john-magufu-li-inhaling-steam-treat-covid-19>
- Haa, cudurada wadnaha iyo xididada dhiigga ayaa ah sababta labaad ee sababa dhimashada koonfurta afrika
<https://africacheck.org/fact-checks/reports/yes-cardiovascular-disease-second-leading-cause-death-south-africa>
- #EndSARS mudaaharaadyada: Isbarbardhiga kharashaadka caafimaadka iyo waxbarashada ee Nigeria kharashka ilaaliyaha xildhibaanka
<https://africacheck.org/fact-checks/reports/endsars-protests-comparing-nigerias-health-and-education-spending-cost-lawmaker>
- Maya, duumadu ma disho 300,000 oo qof sanadkii Nigeria, iyada oo ah iibiyaha caymiska sheegtay
<https://africacheck.org/fact-checks/reports/no-malaria-doesnt-kill-300000-people-nigeria-year-insurance-seller-claimed>
- Dhamaan Africa Check baaritaanka xaqiiqda coronavirus hal meel
<https://africacheck.org/fact-checks/reports/live-guide-all-our-coronavirus-fact-checks-one-place>

Ku saabsan Afrika Check

Africa Check waxaa laga bilaabay Johannesburg sanadkii 2012 iyadoo ay tahay markii ugu horeysay ee qaaradda Afrika hay'ad madax-bannaan oo hubinta xaqiiqda ah. Maanta ururka hubinta xaqiiqda boqolaal sheegasho oo ku qoran Ingiriis iyo Faransiis sannad kasta, oo aan ahayn oo keliya Johannesburg laakiin sidoo kale xafiisyadayada ku yaal Dakar, Nairobi iyo Lagos. Baarayaashayadu way shaqeeyaan Xaqiiqda habeen iyo maalin kala soocida xaqiiqda ka timid sheekooyinka si loo dhiirrigeliyo daacadnimo, run ku saleysan ka doodaan oo la xisaabtamaan tirooyinka bulshada wixii ay yiraahdaan. Ururku waa madaxbannaan, aan xisbi lahayn, laguna maalgeliyo deeqaha dadweynaha. Ilaa taariikhda waan haynaa waxay siisay in ka badan 5,100 qof tababar xaqiiqo-hubineed iyo hubin ah, badankoodna iyaga saxafiyiinta.

Dabaqa 12aad, Jaamacadda Geeska, Cnr Jorissen and Bertha Streets
Braamfontein, Johannesburg

Qoraalkan waxaa HaqCheck ku turjumay luuqadaha Itoobiya isagoo oggolaansho iyo taageero ka helay Machadka Warbaahinta Fojo. HaqCheck waa mashruuc hubin xaqiiqo maxalli iyo luqado badan leh oo saldhiggiisu yahay Itoobiya, oo laga sameeyay gudaha qolka wararka ee Addis Zeybe, oo hadda Wargeli Mashruuca Ka -hortagga Ka -hortagga Afrika - oo ah urur ay hoggaamiyaan Guddiga Bulshada Rayidka ah (GBR) - oo u heellan xaqijintaa waxyaabaha ku jira warbaahinta bulshada iyo tan guud. HaqCheck wuxuu la kaashanayaa warbaahinta si uu ula socdo waxyaabaha ku jira warbaahinta afafka maxaliga ah (Af-Amxaari, Af-Oromo, Af-Tigre, iyo Af-Soomaali).

info@africacheck.org

africacheck.org

[@AfricaCheck](https://twitter.com/AfricaCheck)

[Facebook.com/AfricaCheck](https://www.facebook.com/AfricaCheck)

[@AfricaCheck](https://www.instagram.com/africacheck)

[Africa Check](https://www.linkedin.com/company/africa-check/)